Poetika Tarihinden Bir Kesit

Giriş

"Poetika" kavramı, son yarım asırdır Türkçede daha sık kullanılan bir kelime olmuştur. Bunun nedeni, bir yandan şiir ve sanat konularına ilişkin ilginin artması, bir yandan da felsefi terminolojinin giderek yaygınlaşmasıdır. "Poetika", yerli kültürde bir karşılığının olması nedeniyle, kendisine kolayca bir zemin bulabilmiştir. Sadece parlak şiir geleneğine değil, İslam düşüncesinin görkemli dönemlerine dönüş yaptığımızda da, şiir konusunun pek çok boyutuyla ele alınıp tartışıldığını görebiliriz. Kindi, Fârâbî, İbn Sina, Gazali, İbn Rüşt, İbn Haldun, şiir sanatını, sadece estetik boyutuyla değil, mantıksal, epistemolojik, eğitimsel, ahlâkî, dinî ve politik boyutuyla da ele alıp tartışmışlardır.

Grekçede *tekne* sözcüğü, zanaatı ve yüksek sanatı içeren bir kavramdır. Onda, el becerilerindeki maharet, ustalık yanında sanat, şiir, tiyatro gibi yüksek sanatsal aktiviteler de yer alır. "Poetika" kavramının türediği kök, öncelikle yapma, üretme anlamında sun'i bir alana işaret eder. *Poiêsis*, şiir sanatının dışında, yapma biçimlendirme, oluşturma; *poieteke*, üretme bilimi, sanat veya zanaat gibi anlamlara da gelir. (Peters: 2004: 307-308). Buna göre, poetik tutum, öncelikle bir kültür oluşturma olayı, bir kültür üretim biçimidir. "Poetika"nın günümüzde, mantıksal, epistemolojik veya teknik boyutuyla değil, daha çok sanatsal yönüyle öne çıkar. Onu geniş anlamda sanat felsefesi, dar anlamda da şiir felsefesi olarak anlamak mümkündür.

Konu, Aristoteles'in *Poetika* adlı eseri ile düşünce tarihine girmiştir. Kendisinden önce hocası Platon da sanat, şiir gibi konular üzerinde geniş bir çerçevede durmuş olsa da, sanat ve şiir konusunu bağımsız bir eser hâlinde ele alıp işleyen ilk eser *Poetika*'dır. Aristoteles, hem Doğu/İslam kültürü, hem de Batı kültüründe derin etkiler bırakmış bir filozof olarak ölümünün ardından eserleri üzerine yapılan sınıflama, açıklama ve yorumlama çabaları hız kazanmış; hayatı, dünyayı ve insanı anlama konusunda sürekli bir başvuru kaynağı olarak görülmüştür. İşte bu etki alanlarından biri de *Poetika* vasıtasıyla sanat ve şiir konusunda olmuştur. Tunalı'nın da belirttiği gibi, Aristoteles'in bu eseri, yüzyılların sanat görüşlerini belirlemiş, estetik tarihi yönünden çok önemli olan bir eserdir (Tunalı, 1960: 9).

İslam düşüncesinde de, gerek Aristoteles'in etkisi, gerekse kültür içindeki yeri (hikmet ve şiir geleneği) nedeniyle şiir sanatı üzerinde durulmuş; konu doğrudan bağımsız eserlerle ya da farklı konuları işleyen eserler içinde ele alınıp tartışılmıştır. Fârâbî, 1937 yılına kadar sadece adı bilinen, fakat kendisine ulaşılamayan *Şiirin Kanunları Hakkında Risâle* (*Risâle fî Kavânîni Sınâ'ati'ş-Şi'r)* adlı eserinde Aristoteles'in bu eserini yorumlamaya, İslam kültürü içinde yeniden üretmeye çalışır.

Hindistan Ofisi Kütüphanesinde, Margoliouth tarafından tesadüfen bulunan bu eser, 1937 yılında Arberry tarafından Fârâbî*'nin Şiirin Kanunları* (*Farabi's Cannon of Poetry*) başlığı ile Roma'da yayımlanan *Rivista degi studi oriantali* dergisinin 17. sayısında, 266-278. sayfalar arasında Arapça aslı ve İngilizce çevirisi ile birlikte yayımlanmıştır. Söz konusu bu risale 1997'de Mehmet Bayraktar tarafından "Fârâbî'nin Şiir Sanatının Kanunları Adlı Risalesi" başlığı altında çevrilerek *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*'nin 36. sayısında, 45-65.sayfaları arasında kendi değerlendirmeleri ile bilirkte yayımlanmıştır.

Bu makalede, uzun ve geniş poetika tarihinden bir kesit olarak, Aristoteles'in *Poetika*'sı ile Aristoteles'ten sonra insanlığın ikinci öğretmeni (*Muallim-i Sânî***)** olarak nitelendirilen Fârâbî'nin *Şiirin Kanunları* adlı risalesi arasında bir karşılaştırma denemesi yapılacak, dolaylı olarak "şiir ve mantık arasında nasıl bir ilişki vardır" sorusuna cevap aranacaktır.

1. Mantık ve Sanat Arasında Şiir

Şiir sanatı, sanatlar içinde üzerinde en çok konuşulan, en çok düşünülen edebi türlerden biri olmuştur. Bu doğaldır da; zira edebiyatın deneme ve roman gibi türleri, 1600-1700'lü yıllardan sonra gelişmeye başlamış, bundan önce şiir temel bir söz ve yazı biçimi olarak varlığını hep korumuş; bilginin, tecrübenin, düşüncenin ve duygunun en etkili ifade aracı olarak görülmüştür. Bu nedenle, şiir, günümüzden geriye doğru gidildiğinde farklı anlam katmanları ile karşımıza çıkar. İlk çağda, ortaçağda, yeniçağda, zamanın ruhuna uygun olarak farklı şiir anlayışları kendini gösterir.

Şiirin ilk ortaya çıkış biçimi, etkileyici bir ifade biçimi olmaya yöneliktir. İnsanları etkilemek, yönlendirmek, ikna etmek isteyen sihirbazlar, kâhinler, büyücüler, şamanlar, retorikçiler, eskilerin bu prestijli kişilikleri, yer yer şiir tarzında konuşmuşlar ve bu şekilde insanları üzerindeki etki güçlerini artırmışlardır. Şiiri ve sanatı evrimci bir yaklaşımla açıklamaya çalışan düşünürlerden bazıları, insan gırtlağının biyolojik evrimine koşut olarak çıkardığı ilk seslerin, kurduğu ilk cümlelerin de şiir(imsi) olduğunu iddia etmişlerdir (Bkz. Thomson, 1984). Şiir, uzun süre, bilginin, düşüncenin ve duyguların dil alanında yeniden üretimi için etkili bir ifade aracı olarak görülmüştür. Destanlar, teogoniler, mitolojiler; hatta kimi felsefi, eğitimsel, ahlâkî ve dinî nitelikli eserlerin bile şiir formunda yazıldığı olmuştur. Büyük destanlar, şiir formundadır. *Gılgamış* bunlardan biridir, *Odysseia* bunlardan biridir, *İlyada* bunlardan biridir. *Manas* bunlardan biridir. *Dede Korkut Hikayeleri*'nde şiir ve nesir bir aradadır. Bilgelik geleneği, sözü şiirsel tarzda söylemeyi sevmiştir. Hint, Çin, Fars geleneğine bakıldığında ifadelerin ya doğrudan şiir formunda ya da şiirsel olduğu görülür. Tasavvuf geleneği, *hâl*'in anlatımını, şiirin bulanık, dolaylı ve metaforik anlatımına emanet etmeyi uygun bulmuştur.

Antik Yunan'da, *mitos*'tan *logos*'a geçiş de başlarda şiirle olmuştur. İlk filozoflar düşüncelerini şiir formunda üretmişler, böylece şahsi kültürün ilk örnekleri şiir formunda ortaya çıkmıştır. Platon'a gelindiğinde, diyalog şekli, dönemin güçlü tiyatro geleneğini de andıracak şekilde felsefeye girmiştir. Aristoteles, düşüncelerini ifade edebilmek için, felsefenin kavramsal dilini oluşturmuş ve eserlerinde kullanmıştır; bu nedenle tam bir nesir örneği ortaya koymuştur. Bilgi, düşünce ve tecrübe için daha uygun bir ifade formu olarak nesir, insanlık tarihinde çok önemli bir aşamadır. Şiir metaforik, simgesel bir dil olarak, öncelikle hakikati değil, sözdeki güzelliği önceler; aklın değil daha çok duyguların ifade aracıdır. Bu nedenle şiirin metaforik, dolaylı söyleyişi karşısında nesir, daha ileri bir aşama olarak görülmüştür. Sanatın gelişimi ile felsefe ve bilimsel düşüncenin gelişimi, başlıca bu iki kanal üzerinden olmuştur. Sanat, genel anlamda, şiirin hayale, imgeye (*eikasia*) dayalı metaforik ve dolaylı anlamını, bilim ve felsefe ise aklın net söyleyişini tercih etmiştir.

Platon'un *İon*, *Devlet* ve *Yasalar* isimli eserlerinde şiir sanatından söz edilir; şiir üzerine konuşulur. Bu eserlerde, şiir başlıca bilgisel (*epistemolojik*), politik, eğitimsel değeri açısından ele alınır ve sonuçta, bir taklit (*mimesis*) edimi olarak bilgisel açıdan değersiz, politik açıdan tehlikeli, eğitimsel açıdan da denetlenmesi gereken bir tür olarak görülür. Aristoteles mantık ve retorik gibi, düşünmenin ve söylemenin anlamının, sınırlarının ve yasalarının tartışıldığı eserlerinin yanında bir de

şiir sanatı üzerine eser yazar; böylece, düşünmenin, bilmenin, söylemenin dünyasını açık ve anlaşılır kılmaya çalışan bir yol izler. Bu çabanın önemi, günümüzün değil, dönemin koşulları içinde değerlendirildiğinde daha iyi anlaşılır; zira insanın bilme, anlama ve söyleme imkânları sınırlıdır. Günümüz açısından bakıldığında hitabet sanatı konusunda yazılan bir kitap, ikna etme özelliği ile, pazarlama teknikleri ve politika sanatı açısından ilgi çekici olabilir. Şiir üzerine yazılan bir kitap da, eninde sununda sanatla sınırlı bir çaba olmaktan öteye geçmeyecektir. Mantık üzerine bir kitap yazmak da, doğru ve tutarlı düşünmenin yasalarını araştırma çabası olarak ilgi çekebilir. Ancak o günün koşulları içinde, bu üç faaliyet insanın bilme, anlama ve açıklama çabası içinde önemli bir yer tutar. Mantık sadece düşünmenin değil, dünyayı tanımanın, varlığın bilgisine ulaşmanın yolu ve yordamı olarak da görülmüştür. Retorik, sadece bir ikna sanatı değil, giderek kişinin kendi varoluşunu, toplumsal statüsüne uygun şekilde gerçekleştirmesinin de ifadesidir. Dönemin katılımcı demokrasisi, her bireyin kendini, kendi görüşlerini etkili şekilde anlatabilmesine dayanır. Bunun için hitabet, dönemin soyluları açısından, kendi özgür ve asil kişiliklerini geliştiren, tamamlayan ve görünüşe çıkaran bir unsur olarak görülür. Zira dünya, hayatın tüm sınırlarıyla kendisini sonuna kadar denemesi ve açması gereken bir yer olarak algılanır. Hayat buradadır, bir başka dünyaya ertelenmiş değildir ve ne olacaksa burada, bu dünyada olacaktır. Bu nedenle pagan, dünyasal imkânlara, kendi potansiyel ve yeteneğini sonuna kadar açacak; kendi gelişiminden bizzat kendisini sorumlu görecek, bunu bir başkasına havale etmeyecektir. Erdem, bu amaca yönelik cesaret ve çaba gösterebilmektir. Eldeki bilgisel, felsefi ve sanatsal imkânlar da bellidir. Ortada mitoloji, felsefe, tiyatro ve şiir vardır. Dünyayı, insanı, evreni açıklayabilecek bilgi kaynakları oldukça sınırlıdır.

İşte bu ortam içinde Aristoteles, doğru düşünmenin koşullarını, dil ve gerçeklik ile ilişkisini, mantığın varlığın bilgisini elde etmedeki yerini ortaya koyacak *Organon* isimli eserini yazar. Bu eser, konuyla ilgili ilk ve en temel kaynak durumundadır. Mantık, öyle sistematize edilir ki, varlığı bilme ve kavrama anlamında, bir metodoloji olarak ortaya çıkar. Tümdengelim ve kıyas ilkesine dayanan bu bilim anlayışı, yaklaşık iki bin yıllık bir uygulama ile Rönesans'a değin uzanır. İngiliz Filozof Francis Bacon, *Novum Organum* (*Yeni Organon*) isimli eseriyle, modern bilimin epistemolojisini kurar. Bu yaklaşımın temel ilkesi, *theoria*'ya (teorik, tümdengelimci, kıyasa dayalı bilme anlayışı) karşı *emperia*'yı (deneysel, gözlemsel bilgi ve tümevarımsal bilgi) öne çıkarması, böylece bilgilerimizin kaynağını dış dünyada aramasıdır. Bacon, "Şimdi var olan mantık sistemi, gerçeği araştırmaktan ziyade gelişigüzel kavramlar üzerine kurulan kökleşmiş hataları onaylamaya ve kuvvetlendirmeye yarar; bu nedenle de faydalı olmaktan çok zararlıdır" der (Bacon, 1999: 10). Bu yaklaşımın sonucunda mantığın yerini deneye, gözleme ve matematiğe dayalı tümevarımsal yöntem alır. Böylece Aristoteles'in bilgi anlayışı, iki bin yıllık bir sürenin sonunda, modern bilimin kendisinden türediği yeni bir bilme anlayışına yerini bırakır. Kopernik, Newton, Galileo, Kepler gibi modern bilimin öncüleri bu yeni metodolojinin ilk ve en parlak örnekleridir.

Aristoteles'in eserleri Yunancadan Arapçaya yapılan çevirilerle İslam dünyasına girmeye başlamış, bunun sonucunda Kindî, Fârâbî, İbn Sina, İbn Rüşt gibi filozofların içinde yer aldığı *Meşşaiyun* akımı ortaya çıkmıştır. İslam filozoflarından bazıları, özellikle Farabî, İbn Sina ve İbn Rüşt Aristoteles'in eserlerini anlama ve yorumlama konusunda o kadar ustalık gösterirler ki, bir yandan Aristoteles'in eserlerini yorumlayıp şerh ederken, öte yandan da bu eserleri İslam kültürü içinde yeniden üretirler; böylece basit bir aktarıcı olmaktan çıkarak görüş ve felsefe sahibi kişiler hâline gelirler. Bu konudaki ustalığı yansıtacak şekilde, Fârâbî Aristoteles'ten sonra ikinci öğretmen (*üstad-ı sani*), İbn Rüşt de büyük Aristoteles yorumcusu (*Commentator*) olarak anılır.

"Poetika" konusu, İslam felsefesinde, bazı filozoflar tarafından mantık geleneği çerçevesi içinde ele alınmış (Sheikh, 1976: 65), Aristoteles'in beş mantık konusuna (kategoriler, önermeler, birinci analitikler, ikinci analitikler, topikler) retoriği (*belagat*) ve şiiri de ilave etmişlerdir. "Poetika" adı altında, Aristoteles'in sanatı ve şiiri ontolojik bir zeminde tartışma girişimi (Tunalı, 1983: 7-10), bu gelenek içinde, mantık ve bilgi, eğitim ve ahlâk öncelikli bir tutuma indirgenmiş olur. Bu indirgeme, şiire kültür içinde işlevsel/meşru bir zemin arama girişimi olarak da görülebilir. Bu zemin arayışı diğer

bazı filozoflarda da görülebilir. Sözgelimi Gazzâlî'nin şiiri, kendi sanatsal-ontolojik yapısı içinde bir "sanat" olarak değil, dinî ve ahlâkî bir mesajın taşıyıcısı olarak, bu mesaj ve ahlâkî işlev çerçevesinde ele alması, bu tutumun bir ifadesi olarak görülebilir (Bkz. Gemuhluoğlu, 2011: 115).

2. Aristoteles ve Fârâbî'de Poetika

Aristoteles, *Poetika*'yı *Organon*'un/mantığın bir parçası olarak değil, genel anlamda sanatın, özel anlamda da şiirin ve şiir türlerinin ne olduğunu irdelemek için yazmıştır. Bununla yapmak istediği şey, kendi türleri içinde şiiri şiir olarak ele almak ve bu sanatın insan dünyasındaki yerini ve anlamını sorgulamaktır. Bu konuda ortaya koyduğu düşüncelerden ilki, şiirin bir "taklit" (*mimesis*) faaliyeti olduğudur. Ona göre insan taklit etmeye olağanüstü yetili bir şekilde dünyaya gelir (Aristoteles, 1983: 11). Her birisinin ayrı ölçü ve vezinleri olan epos, tragedya, komedya, dithrambos gibi şiir türleri, öncelikle taklit ettikleri insan davranışları açısından birbirinden ayrılırlar. Aristoteles'e göre, bir kahramanın, soylu bir insanın acılarını anlatan trajedi ile hafifmeşrep kişilerin eylemlerini taklit eden komedya arasında estetik ve etik değerler açısından fark olacaktır. Şiir, taklit ettiği yaşantıya göre türlere ayrılır, türlere göre de farklı ölçü ve vezni olur.

Bir dili şiir dili kılan özellikler arasında, kuşkusuz ölçü, vezin, ahenk, harmoni, ses vardır. Bu özellikler, şiirin bizzat "güzelleştirilmiş bir dil" olduğunu gösterir (Aristoteles, 1983: 22). Tabi, güzelleştirilmiş dil sadece vezinden, ölçüden, kafiyeden, sesten ve ahenkten oluşmaz; kelime, konu ve anlatılan öykü de şiirin güzelleştirilmiş diline katılır. Bunun yanında anlatılan tiplerin kişilik özellikleri, öykünün uzunluğu kısalığı, anlatının orijinalliği, öne çıkardığı duygu ve düşünceler; bütün bunlar da dile etki eden hususlardır. Güzellik orantıdır, simetridir, uyum ve ahenktir. Aristoteles, insanın algılama sınırlarını dikkate alarak şöyle der: "*Güzel* ister bir canlı varlık, isterse belli parçalardan oluşmuş bir nesne olsun, sadece içine aldığı parçaların uygun düzenini göstermez; aynı zamanda, onun gelişigüzel olmayan, bir büyüklüğü de vardır. Çünkü *güzel, düzene ve büyüklüğe dayanır*. Bundan ötürü ne çok küçük bir şey güzel olabilir, çünkü kavrayışımız, algılamayacak kadar küçük olanın sınırlarında dağılır, ne de çok küçük bir şey güzel olabilir" der (Aristoteles, 1983: 28).

Poetika'da güzelleştirilmiş dil bağlamında pek çok ifadeye rastlanabilir. Kullanılan öykünün anlaşılırlığı, dilin açıklığı ve kapalılığı, seçkin bir dil olup olmaması, yabancı kelimelere yer verilip verilmemesi; bütün bunlar, "güzelleştirilmiş dil" bağlamında düşünülebilir. Aristoteles, "Dilsel anlatım açık olur, buna karşılık bayağı olmazsa iyi bir dilsel anlatımdır. Kuşkusuz en açık dil, herkesin ortak olarak kullandığı sözcükleri kullanan dil, açıklık yanında aynı zamanda bayağılığı da beraberinde getirir. Alışılmamış sözcüklerin kullanılmasıyla bir dil, gündelik ve kaba olmaktan kurtulur, yücelir. Alışılmamış sözcükler deyince yalnızca yabancı sözcükleri değil, aynı zamanda mecazları, uzatılmış sözcükleri ve genel olarak da gündelik dilin dışında kalan şeyleri anlıyorum" der (Aristoteles, 1983: 63).

Aristoteles, sanat eserini salt estetik planda anlamaz; güzelleştirilmiş dile her zaman etik değerler eşlik eder. Şiir bir taklit, taklit edilen de insan davranışları ve yaşantıları olunca, sanat eseri ister istemez etik değerde ortaya çıkar. Şiir taklit ettiği yaşantıya göre eserine etik bir değer katar. Aristoteles'e göre, şairler, ortalama insandan daha iyi ya da daha kötü kişileri taklit ederler. Aynı durum ressamlar için de geçerlidir; onlar da iyi ya da kötü karakterleri taklit ederler. Taklit ettikleri davranış biçimleri şairlerin niteliğini de belirleyecektir: "Ağırbaşlı ve soylu karakterli ozanlar, ahlâkça iyi ve soylu kişilerin iyi ve soylu eylemlerini, hafifmeşrep karakterli ozanlar ise bayağı yaratılıştaki insanların eylemlerini taklit ederler. Sanat eseri, taklit vasıtasıyla, sadece davranışları değil, duyguları ve içsel yaşantıları da işler; bunun sonucunda, özellikle tragedyalarda, öfke, acıma, korku, merhamet gibi duygular vasıtasıyla kişide bir ahlâkî "arınma" (*katharsis*) ortaya çıkmasını sağlar. Estetik değerin yanında bireyde gerçekleştirdiği arınma da, bir erdem ve ahlâkî değer olarak şiirin amaçları arasında bulunur (Aristoteles, 1983: 17).

Fârâbî, *Şiirin Kanunları* adlı risâlesine, amacının Aristoteles'in *Poetika*'sının anlaşılmasına katkı sağlamak, bunun yanında şiir sanatının icrasında gereksinim duyulan unsurları ele almak

olduğunu belirterek başlar. Aristoteles'in (risalede *Filozof* olarak geçer) bitiremediği *Poetika* ve *Muğalata* (*Art of Sophistry*) çalışmasını tamamlamak gibi bir amacının olmadığını belirtir. Şöyle der: "Bütün hüner ve dehasına rağmen *Filozof*'un bir sonuca kavuşturmaya cesaret edemediği şeyi, bu sebeple bizim tamamlamaya yeltenmemiz hiç de uygun olmayacaktır. Daha ziyade, bu zamanda bize göründüğü şekliyle, bu Sanat'ın incelenmesi için faydalı kanunları, örnekleri ve görüşleri belirtmekle kendimizi sınırlandıracağız." Burada "bize göründüğü şekliyle" derken, "görüşler ve fikirler ortaya koymak" derken, basit bir tekrarcı olmadığını, aksine görüş sahibi bir kişi olarak konuya kendi bakışını eklemek istediğini de belirtmiş olur (Farabî, 1997: 47-48 – 1937: 273). Böylece Aristoteles'ten gelen bilgileri, aktarmakla kalmayıp, onu kendi zamanı ve koşulları içinde, İslam kültürünün geniş şiir deneyimini de dikkate alarak, bir görüş ortaya koyacak şekilde yeniden üreteceğini de belirtmiş olur. *Risâle* genel anlamda üç konu üzerinde yoğunlaşır. Bunlardan ilki, şiir sanatının ne olduğu, ikincisi şiir çeşitleri, üçüncüsü ise şairler hakkındadır.

Fârâbî, yukarıda da değinildiği üzere, retoriği ve şiiri, *Organon* serisinin birer parçası olarak görür. Bu yüzden onun şiir anlayışının çerçevesini doğrudan sanat değil, mantık oluşturur. O, şiiri mantıksal bir ifade biçimi olarak ele alır ve "yalancı (*kâzibe*) beyan"lar arasında görür. "Yalancı beyan" ifadesinin, sıradan anlamıyla değil, hakikat tanımı içinde, önerme ve işaret ettiği nesne arasındaki "uygunluk" anlamında, mantıksal bir içerimle anlaşılması gerekir. Şiir öyle bir yalancı beyandır ki, hem doğrudan delâlet ettiği bir konu yoktur, hem de benzetmelerle ele almak istediği konunun kendisini değil taklidini (*el-muhâkī*) dinleyenin zihnine nakşeder. Bu durumda şiir, "hakikat" değeri, açısından, yalan yanlış bir beyan olarak ortaya çıkar. Hakikat karşısındaki bu konumuna karşın, yine de şiirle safsata aynı değildir, birbirinden farklıdır. Bu farklılığın öncelikli nedeni sofist (safsata yapan kişi) bir önerme ile insanları kandırır; şair ise, taklit eden bir kişi olarak, yaptığı benzetmelerle, metaforlarla, bir konuyu doğrudan değil, dolaylı olarak düşündürmeye çalışır.

Şair, şiiri üzerinde çalışırken, hayal gücüne yaslanır, kendi muhayyilesinde bir dünya kurar. Fârâbî'nin, mantıksal açıdan ilgilendiği nokta, şairin bu ifadelerinin gerçeklik değeri, başka deyişle gerçeklik alanıyla ne ölçüde bağdaştığıdır. Çağımız şairlerinden Kavafis, "şiir her zaman yalan söylemez mi?" derken, yine aynı soruna değinir (Kavafis, 1993: 7). Burada söz konusu olan şairin neyi söze açtığı, neyi söz konusu ettiğidir: olmuş bir şeyi mi, yoksa olması muhtemel bir şeyi mi? Aristoteles, olmuş olanla tarihçinin ilgileneceğini, şairin ise, bir öyküyü anlatırken, olana sadık kalmak gibi bir mecburiyetinin olmadığını belirtir. Ona göre şair, zorunluluk ve olasılık sınırları içinde, mümkün olanı anlatır; olanı değil olması muhtemel olanı işler. Bir başka deyişle, onun, "yaşanmışlık" gibi bir ölçütü yoktur. Bu da muhayyilenin sınırlarını açar. Muhayyilenin akılla ilgisini kurarken de, sözgelimi eposlarda, akla ve gerçekliğe bağlı kalmak gibi bir koşulunun söz konusu olmadığını, eposların akla-aykırı da olabileceğini, şairin olanı değil olağanüstüyü de anlatabileceğini söyler (Aristoteles, 1983: 73); bu da oldukça çağdaş bir yaklaşımdır. Fârâbî'nin "yalancı beyanlar" olarak nitelediği şey, ifadenin, öykünün gerçekliğe uygunluğu, başka deyişle sözün "hakikat değeri"dir. Buna göre şairin anlattığı, gerçeğe uygun değilse, bu yalancı beyan olur. "Yalancı beyan"ı, bu anlamda hayal gücünün işlediği ve oluşturduğu bir tasarım olarak anlamak gerekir –ki, bu da sanatın doğasını ifade eden bir yaklaşımdır. Buna göre, Farabî, şiir nesnelerin, olayların bizzat kendisiyle değil, onların zihinsel tasarımlarıyla, imgesel kurgularıyla ilgilenir; "Nesnenin kendisini değil, hayalini zihne nakşeder" derken, *kâzibe* beyanların, bir hayal, tasarım ve kurgu işi olarak gerçeklikle ilişkisini de dile getirmiş olur.

Fârâbî'nin doğrudan şiir sanatı bağlamında ele aldığı konulardan bir başkası da şair sınıflamasıdır. Ona göre üç çeşit şair vardır. Bunlardan ilki, şiir sanatında tabii bir vergi ve yeteneğe sahip olanlardır. Bu kişilerin şiir sanatı hakkında bilgi ve görüşleri yoktur, fakat yetenekleri sayesinde şiir sanatında varlık gösterirler. İkinci tür şairler ise, şiir sanatını bilen ve şiir sanatı konusunda görüş sahibi olan kişilerdir; şiirin kanun ve kurallarından hiç birisi onlara yabancı değildir. Üçüncü sınıf ise şiir yetenekleri olmaksızın ve sanatın kanunlarını bilmeksizin, ilk iki sınıfı takip ve taklit eden şairlerdir (Fârâbî, 1997: 51). Bu sınıflamada poetik bilgi, görüş ve tutum merkezileşir. Fârâbî, şiirini, "şiir hakkında bilgi ve görüş"e dayandıran şairleri öne çıkarır; çünkü onlar, şiiri doğrudan bir yetenek ve ilham işi olarak değil, bir bilgi, bilinç ve sürekli çaba işi; yapılan, kurulan, üretilen bir nesne olarak

görürler. Bu yaklaşım, evrensel şiir kültüründe, "nesne-şiir" (*dinge Gedicht*) anlayışıyla örneklendirilebilir.

Görüleceği üzere Fârâbî, şiir sanatının mantık içinde mantığa uygun bir tarafını bulamaz. Onu hayal ve yalancı beyan olarak anlar. Aslında ilk bakışta olumsuz gibi görünen bu ifade, yakından bakıldığında şiiri tam da kendi yerinde, kendi doğuş noktasında ele aldığı anlamına gelir. *Poetika,* tanımı gereği, bir üretim, bir kurma ve yapma işidir. Aristoteles'e göre bu aklın ve mantığın bir yapısı değildir, duyguların ve hayal gücünün bir üretimidir. Bu nedenle bu yaklaşım sanatın ve estetiğin temellendirilmesinde de önemli bir noktadır. Hayal, duygu ve imge zemini, estetiğin ontolojik temelini de oluşturur. Asırlar sonra, modern estetiğin kurucusu Baumgarten, estetiği, mantığın "ikiz kız kardeşi", duygusal bilginin (*cognitio sensitiva*) mantığı olarak nitelendirmişti (Baumgarten, 1954 - Tunalı, 1984: 17).

Peki, bu "kâzibe" beyanlardan oluşan şiir sanatının amacı nedir? İnsan böyle bir sanatla niçin uğraşır? Fârâbî bu sorunun cevabını *İhsa'ül Ulûm*'da verir: Şiirin, alımlayıcı (okuyucu-dinleyici) üzerinde etkisi vardır; ancak bu etki estetik bir etki değil, daha çok bir talimat, bir direktif, bir eyleme geçirme etkisidir (Farabî, 1989: 85). Durum Aristoteles'te de benzer bir nitelik gösterir: Şiir, ihtiva ettiği duygusal yoğunluk ile kişide bir arınma duygusu oluşturur; yaptığı tesir, aynı zamanda etik değerdedir ve esas olarak korku ve acıma duygularıyla, kişinin iç âlemini ve benliğini arındırmayı amaçlar. Fârâbî'nin alımlayıcıyı şiirin etkisine maruz bırakması doğrudan şiiri okuyucu üzerindeki etkisini hesaplayarak işe başlaması, konuyu önemsediğini gösterir. Şiir, alımlayıcıyı etkiler, yönlendirir; ne var ki, bu yönlendirme Aristoteles'te olduğu gibi doğrudan estetik ve etik bir değerde değildir; ancak dolaylı olarak da olsa şiirin etkisinin başka hangi konularda ortaya çıkabileceği sorusu, estetik etkiye de kapı aralar. Üstelik şiirde düşünme yetisi ile hayal gücünün yer değiştirmesi, ifadelerin süslenmesi, güçlendirilmesi, çeşitli söz sanatlarıyla parlaklık ve güzelliğinin artırılarak büyüleyici hâle getirilmesi, estetik değere kapı aralar (Bkz. Fârâbî, 1989: 85). Tıpkı Aristoteles'te olduğu gibi, bu "güzelleştirilmiş dil" yanında, mevcut etki içinde fayda değeri, etik ve pedagojik değer de vardır. Burada şiir sanatı, mantıksal ve bilgisel değerden sonra, ahlâkî ve eğitimsel değerle de karşılaşır. Ancak geride hâlâ yeterli derecede ele alınmayan bir nokta kalır; o da bir sanat olarak şiirin ne olduğu, nasıl olduğudur. Bu konunun cevabını verebilmek için, estetiğin çağdaş bir konu olarak ortaya çıkışını hazırlayan Baumgaarten'ı beklemek gerekir. Tabii burada şöyle bir yorum da yapılabilir: Şiiri "doğru" ve "yanlış" gibi mantıksal değerlerle anlamaya çalışmak, sanatın ve şiirin doğasına uygun olmayacaktır. Şiir, doğru ve yanlış kategorileriyle açıklanamayacak denli kendine özgü karakteri, değer ve ölçütleri olan bir çalışmadır; kendi içinde ve kendine özgü bir mantığı vardır ve bu mantık, ifadeleri, "doğru" ve "yanlış" diye niteleyen iki değerli mantıktan tamamıyla farklıdır.

Sonuç

Aristoteles'in *Poetika*'sı ile Fârâbî'nin *Şiirin Kanunları* isimli risalesi, şiir üzerine yazılmış iki farklı eserdir. Aralarındaki ilişki, bir çeviri ya da basit bir şerh (açıklama ve yorumlama) ilişkisi değildir. Fârâbî, her ne kadar Aristoteles'in eserini açıklamak ve yorumlamak istediğini söyleyerek ve iki eser arasında her ne kadar yer yer bir benzerlik olduğunu görebilsek de *Şiirin Kanunları* öz olarak *Poetika*'dan bağımsız bir eserdir. Bu eser, şiiri mantık çerçevesinde ve mantığın kavramları ile anlamaya çalışır. Bir yanlış anlaşılmasının sonucu olan bu husus, söz konusu risaleye, şiir sanatını mantık bilimi çerçevesinde anlamaya çalışmak gibi, bugün bile özgün sayılabilecek bir nitelik kazandırmıştır. Bu nedenle, üç temel unsurdan ilki olan "şiirin neliği" konusu, onu, mantıkla şiiri anlama çabası olarak *Poetika*'dan farklılaştırır. İkinci unsur olan şiirin türleri ise *Poetika*'da yer alan konuları kısaca açıklamaya çalışır. Üçüncü unsur olarak yer alan şairlerin nitelikleri, özellikle de yetenek konusundaki açıklamaları ise risalenin *Poetika*'dan ayrıldığı özgün yönlerden bir başkasını oluşturur. Bu işaret edilen hususlar açısından bakıldığında *Şiirin Kanunları*'nın bir kopya, bir yeniden yazma değil, özgün bir çaba olduğu söylenebilir. Kuşkusuz, bu özgünlüğün nedenlerinden biri de Fârâbî'nin şiir konusunu İslam kültürünün kendi sanat ve şiir geleneği içinde yeniden üretmesi, anlaması ve sorgulamasıdır.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, Fârâbî, *Poetika*'yı açıklamak bahanesi ile kendi şiir görüşlerini ortaya koymaya çalışır. Her ne kadar mantıkla ve mantığın kavramları ile karşılaştırma içinde olsa da, yaptığı tartışmanın bugün de şiir sanatına farklı pencereler açabileceğini, özellikle Analitik felsefenin şiir ve sanat anlayışına temel teşkil edebileceğini ve onu önceleyebileceğini söylemek gerekir. *Risâle*, yukarıda da değinildiği üzere, yeniden ele alınmaya ve geniş bir bakış açısı ile değerlendirilmeye ihtiyaç duyar; kuşkusuz bu da yeni fikirlerin, yeni yaklaşımların ihtiyaç duyduğu bir şeydir.